

УДК 811.133.1:81'336.56

**СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ТЕМПОРАЛЬНОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ
(на матеріалі французької мови)**

Л.М. Шкурашівська, канд. філол. наук (Івано-Франківськ)

У статті розглядаються загальні характеристики семантики і прагматики темпоральної референції презенса індикатива, що являється центральним структурним компонентом в організації мовної системи, яка визначає потенційні функції цієї форми в мовленні. Темпоральна референція аналізується в плані семантико-прагматичної взаємодії з урахуванням опозиції *дейксис/анафора*, а також розмежовуються автономні та неавтономні темпоральні конструкції.

Ключові слова: анафора, актуальна референція, віртуальна референція, дейксис.

Шкурашівская Л.М. Семантико-прагматические особенности темпоральной референции (на материале французского языка). В статье рассматриваются общие характеристики семантики и прагматики темпоральной референции презенса индикатива, что является центральным структурным компонентом в организации языковой системы, которая определяет потенциальные функции этой формы в речи. Темпоральная референция анализируется в плане семантико-прагматической взаимодействия с учетом оппозиции дейксис / анафора, а также разграничиваются автономные и неавтономные темпоральные конструкции.

Ключевые слова: анафора, актуальна референция, виртуальная референция, дейксис.

Shkurashivska L.M. Semantic-pragmatic peculiarities of temporal reference (on the French language). The article deals with the general characteristics of semantic and pragmatic of temporal reference of the Present Indicative, the central structural component in the language system organization, which determines its potential functions in speech. Temporal reference is analysed as semantic-pragmatic interaction taking into consideration the opposition deixis/anaphora, autonomons and non-autonomons temporal expressions are distinguished.

Key words: actual reference, anaphora, deixis, virtual reference.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної теорії взаємодія семантики і прагматики є одним із центральних питань. Семантичний підхід є недостатнім для встановлення тих значень темпоральних форм, які використовуються в мовленні. Загальний перелік значень теперішнього часу дійсного способу, що вживаються в мовленні, не вичерпує всіх його експліцитних та імпліцитних значень. Йдеться про виникнення нових значень знака при його контекстуалізації, яка бере свій початок від загальної проблеми взаємодії семантики і прагматики. Це зумовлює актуальність статті. Об'єктом дослідження обрано категорію теперішнього часу дійсного способу французької мови. Предметом

наукової роботи виступає форма теперішнього часу дійсного способу в семантико-прагматичній інтерпретації. Мета полягає в тому, щоб розглянути загальні характеристики референції темпоральних форм в аспекті взаємодії їх семантики і прагматики з урахуванням дихотомії *мова/мовлення*. Джерельною базою є художній твір Е. Тріоле «Душа», з якого було дібрано дієслівні форми теперішнього часу, що становлять матеріал дослідження.

Семантика теперішнього часу індикатива не отримала однозначного витлумачення в традиційних французьких граматиках. Це зумовлено тим, що форма теперішнього індикатива позбавлена значення, яке передавало б синхронність дії з мо-

ментом мовлення (тоді як *Present Continuous* англійської мови таке значення має). Поняття «теперішній час» дуже широке і охоплює теперішній час продукування висловлення, сприйняття, дії тощо. Це так звана референтна прагматична сторона. Крім того, існує ще конвенціональне значення в мовній системі, що означає тільки дію. Структуротвірна експансія теперішнього часу в мовній системі зумовлена тим, що власне значення теперішнього часу являє собою синтез минулого й майбутнього, які відповідають моменту реалізації дії в теперішньому часі. Однак у реальності саме значення теперішнього відсутнє, воно може бути виражене тільки перифразою типу *être en train de* або певним колом дейктиків.

Особливості теперішнього часу визначаються тим, що він перебуває на умовній межі між минулим і майбутнім. При цьому деякі лінгвісти не враховують динаміку системи мови, а свої висновки будують на інтуїції. Іншими словами, презенс індикатив не розглядається в плані дихотомії *мови/мовлення*, що ускладнює вирішення питання про його віртуальне та актуальне значення. Значення презенса індикатива мотивоване його позицією в мовній системі, яка визначає потенційні функції цієї форми в мовленні. Структуротвірна роль презенса індикатива в системі мови дозволяє його вживання в минулому чи майбутньому часових планах:

1. *En 1455, le 5 juin, Villon se prend de querelle avec un prêtre, Philippe Sermoise, et le tue.*
2. *Je prends rendez-vous demain et explique par téléphone au médecin la raison de ma visite.*

У першому прикладі презенс вживається для позначення минулих дій, в другому – майбутніх. Без урахування співвідношення мови і мовлення, без дослідження системи мови не може бути розв'язаною проблема визначення теперішнього часу.

Загальний перелік тих значень презенса, що вживаються в мовленні, не вичерпує всіх значень (експліцитних та імпліцитних), які набуває ця форма в мовленні. Це являється відображенням їхніх референтних властивостей.

Визначення темпоральної референції – одна з основних проблем прагматики, що пов'язана

з мовою і мовленням, а також із співвідношенням значень часових форм. У мовленні інтерпретація темпоральної референції висловлення пов'язана, насамперед, з визначенням її інтервалу. Іншими словами, зрозуміти висловлення означає зрозуміти його темпоральну референцію, тобто визначити темпоральний інтервал, на який вказує висловлення [3, с. 43].

Мається на увазі, що такий інтервал встановлюється відносно моменту висловлення або через посередництво іншого темпорального маркера (темпорального прислівника, обставини часу, підрядним темпоральним реченням та ін.). В наведених нижче прикладах дієслівний час не містить суттєвої інформації для темпоральної референції [3, с. 50]: *Hier, je rencontre Marie. En 1982 Paris était encore habitable. Lorsque j'étais à Paris, l'inflation était de 13%*. Дієслівні часи відіграють не визначальну, а тільки інформативну роль для встановлення темпоральної референції.

Важливо відзначити, що висловлення з точки зору дихотомії *мова/мовлення* характеризується віртуальною і актуальною темпоральною референцією. *Актуальна референція* – це сегмент реальної дійсності (часового простору), що позначається реалізованою в мовленні моделлю речення і мовними маркерами зі значенням часу. *Віртуальна референція* визначається як узагальнене системно-мовне значення моделі речення, яке здатне реалізуватись в мовленні при певних умовах [2, с. 64]. Актуальна темпоральна референція означає ту частину змісту висловлення, яка доповнює системне значення моделі речення і залежить від контексту ситуації мовлення та від інтенції мовця. Актуальна референція відповідає тому, що традиційно називають референцією, тоді як віртуальна референція відповідає значенню (*sens*).

Відповідно до такого тлумачення референції дослідники розрізняють автономні і неавтономні темпоральні конструкції. Автономні конструкції, в основі яких міститься віртуальна референція, можуть використовуватися, щоб реферувати актуально. Прикладом автономності можуть бути календарні вирази такі як *en 1963, le 22 novembre*

1963, що визначають темпоральну референцію висловлення автономним способом: вони не мають потреби в іншій інформації для визначення темпоральної референції: *Nous sommes mercredi le 10 mars, demain il n'y a pas de classe* [6, с. 64]. У першій предикативній частині наведеного прикладу календарний вираз *le 10 mars* встановлює автономну актуальну референцію, де фіксується точка референції, в другій предикативній частині визначається неавтономна актуальна дейктична референція.

Неавтономні конструкції не мають віртуальної референції або віртуальна референція включає умови їхньої актуалізації [3, с. 90]. Оскільки темпоральні вирази такі як *maintenant, à huit heures, demain, dans huit jours, il y a une semaine* несамотійно фіксують темпоральну референцію, вона залежить від моменту висловлювання. Отже, темпоральні дейктичні вирази неавтономні [4, с. 156].

До неавтономних відносяться також анафоричні сполучення такі як *ce jour-la, le lendemain*: віднесення темпоральної референції до фрази, яку вони визначають, залежить від іншого автономного чи неавтономного виразу [там же]: *Le lendemain j'embarque Sophie dans son avion* [6, с. 82].

Таким чином, можна виділити два типи темпоральних неавтономних конструкцій: дейктичні темпоральні сполучення, які отримують темпоральну референцію відносно моменту мовлення, і анафоричні, які потребують допомоги іншого темпорального виразу для встановлення своєї референції.

Поряд з цим існують автономні сполучення: часові прислівники, темпоральні вирази чи речення (*il était une fois, un jour, lorsque Jean arriva, en 1997, le 5 avril, au coucher du soleil, la nuit*), що дозволяють неіндексальним способом визначити темпоральну точку відліку (точку референції), відносно якої інші темпоральні маркери (дієслівні часи) встановлять свою темпоральну референцію: *Et puis, un jour, William Bagot ouvre ses ailes et vole vers Londres où l'attend la gloire. Justin Merlin imagine les adieux, les chevaux qui attendent devant le perron* [6, с. 27]. У наведеному прикладі підкреслене слово фіксує автономну

актуальну референцію.

Аналізуючи наведені нижче приклади Ж. Мешлер робить припущення, що дієслівні часи мають тільки віртуальну референцію [4, с. 160]:

1. *Jean a mangé de la choucroute.*
2. *Jean mangeait de la choucroute.*

Поза контекстом цим двом висловленням з точки зору віртуальної референції властива темпоральна інформація: подія (*Jean mange de la choucroute*), що описується, відбувається до моменту мовлення. Потрібно звернути увагу, що в цих двох прикладах є відмінності між *passé composé* і *imparfait*. Перша різниця стосується виду: висловлення в *passé composé* передбачає перфективність, висловлення в *imparfait* поза контекстом не виражає перфективний чи імперфективний характер дії. Саме контекст дає відповідь на аспект референції. Крім того, висловлення в *passé composé* є автономним: для встановлення актуальної референції воно не має потреби в іншому автономному вираженні. Висловлення в *imparfait* неавтономне, оскільки з точки зору його інтерпретації, воно не являється повним, не здатне самотійно встановити актуальну референцію. Між *passé composé* і *imparfait* існує функціональна і референтна відмінність.

Таким чином, зона актуальної референції – це результат вживання темпоральної форми. Цей результат виникає при реалізації висловленням своїх номінативних функцій в мовленні. Поза цими функціями часові форми мають тільки віртуальну референцію. Значить, граматичне вираження (дієслівний час) має тільки віртуальну референцію. При відсутності у висловленні індекса саме контекст дозволяє встановити темпоральну референцію висловлення.

Дослідники відмічають, що анафоричні темпоральні вирази поєднані кореференцією з темпоральним референційно автономним виразом, для того, щоб визначити актуальну референцію [3, с. 91]. Порівняймо два приклади:

1. *Jean mangeait de la choucroute.*
2. *Avant son ulcère à l'estomac, Jean mangeait de la choucroute.*

Можна відзначити, що в першому прикладі відсутня темпоральна точка відліку (*point de repère*), яка дозволяє інтерпретувати темпоральну референцію. В другому прикладі *avant son ulcère à l'estomac* визначає темпоральну актуальну референцію. Очевидно, описати процес темпоральної референції другого прикладу можна наступним чином:

- *son ulcère à l'estomac* – подія, що містить темпоральний орієнтир (*repère temporel*);
- *avant son ulcère à l'estomac* – період, що містить актуальну референцію;
- *Jean mangeait de la choucroute* – минула подія одночасна періоду, що містить актуальну референцію;
- лексичний корелят: *x mange* у імплікує лімітовану тривалість події, що описується;
- граматичний корелят: – *ait* відмічає, що описувана подія повторювалася кілька разів в періоді, що містить актуальну референцію.

Іншими словами, *актуальну референцію* темпорального виразу визначають як період (момент чи інтервал), що призначається висловленню, в якому вона проявляється. *Віртуальна референція* вираження представляє сукупність умов, що дозволяють визначити актуальну референцію.

Відповідно до такого визначення, темпоральна референція номінує певний момент часу, який може бути вказаним (процес актуальної референції) або згадуватися, не будучи визначеним (віртуальна референція). Визначення темпоральної референції пов'язане із основними функціями прагматики, яка визначає загальну направленість висловлення, що зумовлює дейктичне чи анафоричне вживання дієслівних часів.

Темпоральна референція може набувати дві різні форми – дейктичну чи анафоричну. В сучасній лінгвістиці виділяють пряму, непряму, вказівну, дейктичну і анафоричну референцію [5, с. 349]. Власні назви служать для здійснення прямої референції: *Marco Polo est aussi un personnage des Villes invisibles d'italo Calvino*. В наступному прикладі підкреслене слово, яке вживається в переносному значенні, визначає непряму референцію:

L'omlette au jambon est parti sans payé. Особові займенники першої особи служать для здійснення дейктичної референції: *J'ai mal aux dents*. Вказівну референцію розглядають як форму дейктичної референції: *A montrant de la main C: «Cet enfant a de la fièvre»*. На відміну від займенників першої особи, особовий займенник третьої особи вказує на анафоричну референцію: *Pierre a perdu son chapeau. Il est distrait*.

Аналіз прикладів показує, що темпоральна і особова референція становлять паралелізм, аргументами якого стають особова і темпоральна анафора. Для пояснення такого паралелізму в граматичній літературі використовуються наступні терміни: нелінгвістичний антецедент, визначений антецедент, невизначений антецедент [3, с. 83].

Нелінгвістичний антецедент тлумачать наступним чином: паралельно до займенника третьої особи, який може вживатися без лінгвістичного антецедента, минулі часи можуть реферувати до періоду, що не згадується в мовленні: *Elle m'a quitté. Je n'ai pas éteint le four* [6, с. 39]. При цьому минулі часи функціонують як займенники третьої особи, теперішній час як займенники першої особи: вони є індексальними та аутореферентними.

Відношення між анафоричним елементом і його визначеним антецедентом зумовлює анафору. Так, відношення між займенником третьої особи *il* і власною назвою *Sam* паралельне до того, що існує між темпоральною морфемою *passé* та іншою темпоральною референцією, що функціонує як антецедент:

1. *Sam est marié. Il a trois enfants.*
2. *Sheila a donné une reception vendredi soir et Sam s'est saoulé.*
3. *Lorsque Jean vit Marie, elle traversait la rue.*
4. *Le 21 juin 1960 à 3 heures de l'après midi, Marie eut une idée brillante.*

Коли *антецедент невизначений*, анафоричне *il* отримує свою референцію від неререференційного антецедента, коли маються на увазі декілька референтів для позначення достовірності висловлення: *Pedro possède un âne. Il le bat*. У цьому випадку фраза достовірна, якщо Педро має більш ніж

одного осла. Існуюча інтерпретація паралельна для темпоральної анафори.

Механізм темпоральної анафори пояснюється через специфічні властивості семантики і прагматики часу. Присутність нелінгвістичного антецедента для темпоральної анафори можлива тому, що в кожній фразі минулого часу визначається темпоральна референція, яка забезпечується контекстом. У випадку відношення між анафорою і визначеним антецедентом, антецедент встановлює час референції фрази.

Через відношення темпоральних морфем (*morphème temporel*) ілюструється проблема темпорального порядку: час прогресує і точка референції змінюється при кожному висловленні в минулому: *Il se déshabilla, entra dans la salle de bain, prit une douche et se mit au lit* [6, с. 52].

При аналізі відношення *conjonction temporelle – morphème temporel* вчений звертає увагу на те, що час першої фрази фіксує точку референції і передбачає не відношення темпорального порядку, а покриття (*recouvrement*): *Lorsque les hommes partent au travail, les femmes restent chez elles*. В свою чергу при порівнянні відношень між *morphème temporel – conjonction temporelle* і *morphème temporel – adverbe temporel* процес встановлення темпоральної референції не є однаковим:

1. *Lorsque Suzanne entra, Pierre partait.*
2. *Sheila a donné une reception vendredi dernier et Sam s' est saoulé.*

У першому випадку можна виявити проблему темпорального порядку: саме з прагматичної точки зору інтерпретується темпоральне відношення між двома висловленнями. В другому випадку, навпаки, це справжнє анафоричне відношення, коли темпоральний прислівник не тільки фіксує точку референції, але й дозволяє визначити референцію темпоральної морфеми.

Відзначимо, що саме дієслівні часи і темпоральні прислівники можуть вступати у відношення темпоральної анафори. Це зумовлює необхідність класифікувати дієслівні часи і темпоральні прислівники в аспекті опозиції анафора/дейксис.

Як було відзначено, при класифікації темпоральних прислівників розрізняють дійктичні прислівники (*semaine passé, il y a une semaine, hier, maintenant, en ce moment, dans trois jours, demain*), що фіксують точку референції відносно моменту мовлення, та анафоричні (*la semaine précédente, la veille, au même moment, plus tard*), постійно залежні від контексту. Таку класифікацію доповнюють календарні вирази (*au 19 siècle, en 1977, en janvier 1965, le 2 mars 1980*), будучи контекстуально незалежними, ці сполучення самостійно визначають дійктичну або анафоричну референцію і відіграють роль антецедента в темпоральній анафорі [3, с. 87].

Основною в теорії темпоральної анафори виділяють проблему класифікації дійктичних чи анафоричних дієслівних часів. Так, ряд лінгвістів вказують на анафоричний характер *imparfait* (для встановлення темпоральної референції використовує точку референції попереднього висловлення) і дійктичний *passé simple* (незалежно фіксує референцію) [там само]. Проте, аналізуючи наступні приклади, можна побачити протиріччя в такому тлумаченні:

1. *Lorsque Marie entra, Jean téléphonait.*
2. *Alors que les joueurs discutaient avec l'arbitre, une bagarre éclata entre spectateurs.*

Очевидно, йдеться про дійктичний характер *Passé simple* і анафоричний *Imparfait* в (1), і навпаки, дійктичний характер *Imparfait* і анафоричний *Passé simple* в (2). Розглядаючи наступні приклади, можна вести мову про дійктичний і анафоричний характер теперішнього часу в мовленні:

1. *En une seconde je vois les enfants sur l'échelle d'incendie. Dorothee est encore dans la cuisine* [6, с. 126]. У наведеному прикладі співпадає час дії і час мовлення, встановлюється дійктична референція.

2. *Elle arrive au milieu de la nuit, très tard, c'est presque l'aube. Elle dit qu'elle est en retard à cause de l'aurage. Elle se met dans les draps, elle se retourne contre le mur. D'un seul coup elle sombre, elle dort* [6, с. 62]. У цьому висловленні на фоні першої предикативної частини, де фіксується точ-

ка референції, розвиваються анафоричні дії наступних фраз.

Підсумовуючи, відзначимо дейктичний характер презенса в системі мови і анафоричний/дейктичний характер вживання цієї дієслівної форми в мовленні. Це означає, що не сам по собі дейктичний чи анафоричний клас дієслів являється визначальним, а фактично прагматична властивість його вживання. Умови анафоричного відношення не є чіткими і саме прагматична інтерпретація визначає відношення темпоральної референції і кореференції. Інтерпретація висловлення залежить від контексту. Висловлення й контекст у сукупності створюють передумови для прагматичної інтерпретації. Тезис про взаємозалежність контексту та інтерпретації Ж. Мешлер сформулював так: «ви змінюєте контекст, ви змінюєте інтерпретацію» [4, с. 26]. Важливо підкреслити, що, незважаючи на особливу структуротворчу роль презенса в мовній системі, в мовленні він «розділяє» загальні закономірності інтерпретації темпоральних форм, зокрема їх дейктичні чи анафоричні референтні

вживання. Перспективи дослідження полягають в подальшому аналізі референційних особливостей темпоральних форм в семантико-прагматичному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Минкин Л.М. Когнитивно-прагматическая интерпретация общевпросительного высказывания в современном французском языке / Л.М. Минкин, Е.Л. Резниченко // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Харків : Константа, 2008. – № 805. – С. 15–21.
2. Milner J. Réflexions sur la référence / J. Milner // Langue française. – 1976. – № 30. – P. 63–73.
3. Moeschler J. Langage et pertinence. Référence temporelle, anaphore, connecteurs et métaphore / [J. Moeschler, A. Reboul, J. Luscher, J. Jayez]. – Nancy : Presses Universitaires de Nancy, 1994. – 301 p.
4. Moeschler J. Théorie pragmatique et la pragmatique conversationnelle / J. Moeschler. – P. : A. Colin Masson, 1996. – 255 p.
5. Moeschler J. Dictionnaire encyclopédique de pragmatique / J. Moeschler, A. Reboul. – P. : Seuil, 1994. – 579 p.
6. Triolet E. L'âme / E. Triolet. – P. : Gallimard, 1963. – 385 p.